

на очікування лена (Lnr. 5,1). Це право на очікування згодом перетворювалося, у випадку смерті першого васала, у повноцінне право на володіння певним леном. Можна лише здогадуватися про значну кількість перепон при здійсненні права на очікування у тодішньому неписьменному суспільстві.

Фон Репшов не мав ґрунтовної юридичної освіти, не знав добре римського права, правда, це сприяло збереженню автентичності німецького права, яке в “Саксонське зерцалі” виступає, так би мовити у “чистому” вигляді, без вкрапель і впливів чужих правових систем, що особливо цінне для дослідження цього права.

Література

1. Дембо Л.И. Юридическая природа феодальной земельной собственности. – Учен. зап. ЛГУ. Сер. юрид. наук. Л., 1948, вып. 1
2. Дембо Л.И. Земельные правоотношения в классово-антагонистическом обществе / Отв. ред. А.И. Королев. Л.: Изд-во ЛГУ, 1954.
3. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час). – Львів: Світ, 2006.
4. Hiener Lück. Münze und Münzregal im Sachsenspiegel// Freiburger Münzblätter. – Freiberg, 2005.
5. Heiner Lück. Die kursächlichen Gerichtsverfassung 1423 bis 1550. – Köln-Weimar-Wien, 1997.
6. Sachsenspiegel. Landrecht. – Hannover: Karl August Eckhart, 1995.
7. Sachsenspiegel. Lehnrecht. – Hannover: Karl August Eckhart, 1989.

УДК 347.73:336.74

Л.К. Царьова

ГРОШІ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

В сучасній фінансово-правовій науці все частіше постає питання про сутність грошей як суспільного явища, дослідженню змісту цього поняття як категорії публічного права, зокрема, фінансового, яке знаходиться на новому етапі свого розвитку та має вирішувати завдання, поставлені вимогами часу та потребами суспільства, що обумовлює актуальність досліджуваної теми.

Дослідження феномена “гроші” проводилось з давніх часів до сьогодні представниками різних сфер науки – філософами, істориками, економістами, юристами. Кожен з них визначав свій підхід до визначення суті цього феномену та вклав свій зміст у категорію “гроші” з позицій науки, яку він репрезентував.

Певні аспекти зазначеної тематики висвітлювались у роботах сучасних дослідників – представників фінансово-правової науки Є.О.Алісова, Є.М.Ашмаріної, Л.К.Воронової, В.О. Лебедева, Т.А. Лятковської, О.А. Лукашева, О.П. Орлюк та інших, які вказували на грошовий характер фінансово-правових відносин, але не ставили перед собою завдання визначення змісту категорії “гроші” як платіжного засобу з позицій фінансового права.

Водночас, згідно з національним законодавством гривня як встановлена Конституцією України грошова одиниця України (національна валюта) визначена як єдиний законний платіжний засіб, що має прийматися усіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на території всієї України [1]. Аналогічна норма є і у російському законодавстві, де національна валюта Російської Федерації також визначена як єдиний законний платіжний засіб, тому російські вчені фінансисти, а саме К.С. Бельський, О.М. Горбунова, М.В. Карасьова досліджували правову природу грошей, саме виходячи із такого їх статусу. Результати їх дослідження мають бути враховані і у вітчизняній фінансово-правовій науці, оскільки, як вказує академік Л.К. Воронова, “ до завдань науки фінансового права входить вивчення фінансового законодавства інших держав, його порівняльний аналіз і використання позитивного досвіду для

- удосконалення практики фінансової діяльності державних і муніципальних органів в Україні;
- оновлення фінансових нормативно-правових актів;
- систематизації чинних фінансово-правових актів шляхом доступних для неї як публічно-правової дисципліни методів” [2].

Метою даної статті є визначення змісту поняття “гроші” як категорії публічного, зокрема, фінансового права, сфери використання грошей як платіжного засобу у фінансово-правових відносинах, виконання ними інших функцій.

Гроші є суспільним явищем, їх поява і еволюція обумовлена виникненням та розвитком товарного виробництва, вони є одним із найважливіших елементів ринкової економіки.

Філогенетична концепція еволюції грошей виділяє два етапи розвитку господарської системи суспільства: бартерна економіка та грошова економіка.

Термін “бартер” (від англійського barter) означає мінову торгівлю. Бартерна економіка прийшла на зміну натуральному господарству, в умовах якого продукти праці не мали властивостей товару, тому що виготовлялись лише для власного споживання. Для набуття властивостей товару продукт повинен відповідати певним умовам, а саме:

- він повинен вироблятися не для власного споживання, а для продажу;
- він повинен задовольняти певні потреби, тобто бути корисним для покупця;
- він повинен мати вартість, яка виражає витрати, пов’язані з його виготовленням та визнані суспільством, що підтверджується при купівлі-продажу [3].

При переході до бартерної економіки саме вартість давала можливість співвиміру товарів при їх обміні. Мірою вартості одного товару був інший товар або певна його кількість. При чистому бартері відбувається безпосередній обмін поодинокими корисними товарами з переходом права власності на них. На відміну від нього торговий бартер передбачає регулярний прямий товарообмін. Бартерна економіка з часом перестала задовольняти потреби суспільства і стала гальмувати розвиток товарного виробництва. Виникла необхідність у переході від прямого обміну до опосередкованого. З’явилась потреба у універсальному товарі, який би охоче приймався кожним учасником економічних відносин у обмін на

запропоновані товари та послуги. Таким товаром стали гроші, поява яких означувала перехід до грошової економіки.

Роль грошей спочатку виконували тварини, хутро, зерно, у деяких місцевостях навіть ракушки, а потім – метали, переважно дорогоцінні, які згодом були замінені на паперові банкноти та монети із простого металу або сплаву. Певний період випуск грошей був стихійним, без впливу публічної влади. Але розвиток економіки і потреби суспільства у надійній стабільній грошовій одиниці вимагали втручання держави у емісію грошей, встановлення певних правил їх випуску, захисту, обігу.

З початком правового регулювання зазначених сфер гроші стають не лише економічною, а й юридичною категорією. Більш того, вони стають елементом державності, засобом забезпечення економічного суверенітету держави, оскільки кожній суверенній державі притаманна наявність власної грошової системи, на необхідність забезпечення стійкості якої звертав увагу відомий політичний діяч XIX століття російський міністр фінансів С.Ю. Вітте. Він вказував, що міць будь-якої держави, її міжнародний авторитет визначаються не кількістю гармат і чисельністю солдатів, а насамперед стійкістю її грошової системи [4].

Основою грошової системи, як справедливо відзначив К.С. Бельський, є гроші або грошові знаки, які використовуються в якості загального еквівалента, універсального товару, якому притаманна властивість загальної безпосередньої обмінюваності [5].

В Україні ще до проголошення незалежності Законом УРСР “Про економічну самостійність УРСР” в редакції від 3 серпня 1990 року № 142-12 було зазначено, що Україна на своїй території самостійно організує грошовий обіг. Постанова Верховної Ради України “Про національну валюту в Україні” від 14 листопада 1991 року встановлювала терміни готовності до введення в обіг на території України власної національної валюти [6].

При цьому він приєднується до авторів, які вказували на подвійну природу грошей, що є водночас економічною та юридичною категорією, і розглядає гроші як державні знаки, платіжна сила яких гарантується державою [7]. Це твердження є вельми слушним. Адже в Україні конституційною нормою закріплено як основне завдання Національного банку забезпечення стабільності національної валюти – гривні. Основною ж складовою стабільності грошей уявляється їх платіжна сила.

На публічний характер національних грошей вказує А.Ю. Грибов. Із різних видів та форм грошей А.Ю. Грибов виділяє валюту, підкреслюючи її унікальність як грошової форми, яка, на його думку, полягає у тому, що валюта не походить еволюційно від товарних відносин та економічних теорій, а призначається державним актом, він робить висновок, що валюту породжує не політична економія та виробничі відносини, а публічне право – державні суспільні відносини у сфері грошового обігу [8]. З таким висновком можна погодитись лише частково, тому що при встановленні виду національної валюти, як правило, приймається до уваги генезис грошей з розвитком товарних відносин на відповідній території, враховуються знаменні історичні події, які можуть бути відображені на грошових знаках держави.

Встановлюючи у законі національну валюту, держава забезпечує її функціонування шляхом законодавчого закріплення за нею властивості бути законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території країни [9]. Згідно ж з Законом України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” національна валюта – гривня конкретизується як *єдиний* (курсив виділено мною – *Л.Ц.*) законний платіжний засіб [10]. Отже, інші платіжні інструменти не можуть виступати як законними платіжними засобами. Практика законодавчого регулювання обігу національної валюти в інших країнах аналогічна. На це звертає увагу Л.А. Лунц, підкреслюючи, що “по всім правовим системам вексель і чек передаються або замість грошового платежу, або для отримання грошового платежу, але ніколи не в якості грошового платежу” [11].

Досить оригінальний підхід до визначення сутності грошей як наукової категорії з позицій сучасного фінансового права у дослідженнях О.М. Горбунової, яка вказує на інформаційну теорію грошей, визначаючи їх як інформацію про вартість, розташовану на різних носіях, за якими законодавчо закріплені специфічні грошові функції [12]. Таке твердження є цілком правильним, оскільки саме через функції визначається роль грошей у суспільстві.

Прихильником інформаційної теорії грошей з позицій фінансового права є й Є.М. Ашмаріна, яка звертає увагу на той факт, що фінанси – краще інформаційне джерело, оскільки у доступній для розуміння формі (грошовому еквіваленті) відображають процеси та результати розподілу та перерозподілу національного доходу та сигналізують про наявні диспропорції та порушення при його використанні [13].

Слід підтримати позицію авторів, які вважають, що головною функцією грошей, яка забезпечує їх ідентифікацію як таких, є функція засобу платежу [14]. Дійсно, у різних сферах правових відносин, у тому числі і фінансово-правових, завдяки цій функції здійснюються різні платежі. Так, при виконанні зобов'язань платників по сплаті податків та інших передбачених законом обов'язкових платежів передбачено їх виконання лише у грошовій формі. При використанні бюджетних ресурсів також використовується функція грошей як засобів платежу, оскільки бюджетні зобов'язання розпорядників бюджетних коштів виконуються у грошовій формі.

Разом з тим у фінансово-правових відносинах реалізуються і інші функції грошей, зокрема, функції засобів зберігання та засобів накопичення. Проаналізуємо, у яких випадках і як саме це відбувається.

Згідно з законодавством усі бюджетні установи мають зберігати грошові кошти на рахунках, відкритих у відділеннях Державного казначейства України, на які зараховуються бюджетні асигнування, а також вносяться грошові кошти, отримані такими установами від надання платних послуг згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, і які відповідно до Бюджетного кодексу мають статус бюджетних коштів. Крім того, у державних цільових позабюджетних фондах зберігаються та накопичуються встановлені законом обов'язкові відрахування до їх використання. Використання функції грошей як засобу накопичення має суттєве значення у фінансово-правових відносинах,

оскільки грошові кошти, які надходять до публічних фондів, накопичуються в них, створюючи фінансові ресурси держави та місцевого самоврядування, та слугують для фінансового забезпечення діяльності органів публічної влади та фінансування соціально-економічних програм загальнодержавного та місцевого рівня, виконання яких іноді розраховано не досить тривалий час, що значно перебільшує бюджетний рік. Жоден із інших фінансових інструментів (грошових сурогатів), не використовується як засіб накопичення, тобто виконує не всі, а лише певні функції грошей і лише у обмежених випадках, що не дозволяє відносити їх до грошей як таких.

Гроші виступають у готівковій та безготівковій формах. Проте суто грішми (знаками вартості) є лише готівкові кошти, безготівкові ж є лише їх відображенням (символами), що підтверджує факт внесення готівки та є зобов'язаннями банку перед їх власником, який може у будь-який час звернутися до банку, де відкрито його рахунок, з вимогою їх перевести у готівку або з дорученням здійснити певні платежі.

Дослідження правової природи відносин, що складаються при здійсненні безготівкових розрахунків проводилось різними авторами, висновки деяких з них є досить спірними. Так, не можна погодитись з позицією Брагінського М.І. та Вітрянського В.В., які визначають безготівкові розрахунки як розрахунки лише по цивільно-правових угодах, оскільки виконання публічних фінансово-правових зобов'язань по обов'язковим платежам до державних та муніципальних фондів грошових коштів також здійснюється переважно за допомогою безготівкових грошових розрахунків.

З'ясовуючи правову природу грошей Є.О. Алісов зробив висновок, що не можна вести мову про необхідність вироблення чисто юридичної дефініції грошей, оскільки остання, не будучи наповненою економічним змістом, може розглядатися винятково як фікція [15]. Водночас М.В. Карасьова, характеризуючи гроші у фінансово-правовому розумінні як законний платіжний засіб наголошує, що саме такий законний платіжний засіб є єдиним можливим засобом виконання фінансово-правового зобов'язання [16].

Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки:

– національна валюта – юридична категорія, встановлена нормами публічного права (в Україні встановлена Конституцією у статті 99);

– як фінансово-правова категорія виступає національна валюта (гривня), визнана законним платіжним засобом при сплаті зобов'язаними особами податків та інших обов'язкових платежів, а також при розподілі та перерозподілі бюджетних коштів, бюджетному фінансуванні та у інших сферах фінансово-правових відносин;

– гроші є встановленим державою певним фінансовим інструментом, що виконує роль загального еквівалента, є універсальним посередником міни, визначений законом в якості єдиного законного платіжного засобу та є безумовними зобов'язаннями держави як емітента;

– крім функції законного платіжного засобу, гроші у фінансово-правових відносинах виконують функції засобу зберігання та засобу накопичення.

Література

1. Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” (п. 3.3 ст. 3) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
2. Воронова Л.К. Наука фінансового права та її сучасні завдання // Фінансове право. – 2007. – №1. – С. 9.
3. Финансы, деньги, кредит : Ученик / Под ред. О.В. Соколовой. – М.: Юристъ, 2000. – С. 35-36.
4. Цит. по: Гальчинський, Анатолій. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи, 1998. – С. 11.
5. Бельский К.С. К вопросу о понятии денежной системы Российской Федерации // Финансовое право. – 2005. – №8. – С. 3.
6. Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 4. – Ст. 23.
7. Там само. – С. 6.
8. Грибов А.Ю. Институциональная теория денег: сущность и правовой режим денег и ценных бумаг. – М.: РИОР, 2008. – С. 98.
9. Див.: Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. Ст. 192.
10. Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” (п.3.3. статті 3).
11. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. – М.: Статут, 1999. – С. 290.
12. Горбунова О.Н. Некоторые вопросы финансово-правового регулирования денег и денежного оборота в Российской Федерации // Финансовое право. – 2007. – № 8. – С. 2.
13. Е.М. Ашмарина . Финансовая деятельность современного государства // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 85.
14. Див. напр.: Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело..– М., 2000. – С. 6.
15. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні: Дис. ... д.ю.н. – Харків, 2006. – С. 161.
16. Карасева М.В. Деньги в финансовом праве. – М.: Юристъ, 2008. – С. 50.

УДК 34.03

О.Г. Осадча

ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК САМОСТІЙНИЙ ТИП ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В останні роки в Україні відбувається стрімкий розвиток суспільних відносин і як наслідок – законодавства, спрямованого на реалізацію принципів правової держави й здійснення корінних перетворень у різних сферах громадського життя. Розвиток суспільних відносин і законодавства й породжує виникнення нових видів юридичної відповідальності.

У юридичній літературі в основному відбивається сформована ще в 60-ті рр. точка зору про існування в праві чотирьох видів юридичної відповідальності: цивільної, карної, адміністративної й дисциплінарної. Як вид юридичної відповідальності також виділяють матеріальну відповідальність [1, с. 359].

Серед існуючих розробок процесуальної відповідальності виділимо дослідження Н.О. Чечиної, С.А. Шейфера А.В. Юдіна, І.М. Зайцева, Д.А. Липинського, В.В. Бутнева та ін.

Ціль даної статті полягає у визначенні місця процесуальної відповідальності в системі типології юридичної відповідальності, з врахуванням її специфічних властивостей.